

کوچه زنگ‌های پر از انتظار

روایت یک کوچه قدیمی که محل نخستین تلفن‌خانه مشهد و همچنین چند کانون فعال انقلابی مطرح بوده است

رضا سلیمان نوری / خراسان پژوه

احیای برخی از مسیرهای قدیمی زیارت حضرت امام‌رضا^ع، یکی از دستاوردهای خوب طرح جدید بهسازی و نوسازی اطراف حرم مطهر رضوی، موسوم به طرح حریم‌رضوی است. این گذرهاغلب‌شامل کوچه‌های قدیمی هستندکه‌نوسازی‌های انجام شده در سطح شهر طی یک قرن اخیر و ایجاد خیابان‌های جدید، عامل مهجور شدن و در برخی موارد از چرخه فعالیت خارج شدن آن‌ها بوده است. یکی از این موارد کوچه موسوم به مخابرات است. کوچه‌ای که اکنون بر بالای تابلوی ورودی آن علاوه بر ثبت عنوان کوچه مخابرات، نام آیت‌... خزعلی ۵ نیز ریزتر از آن نام نخست ثبت شده است. در سطرهای بعدی گذشته و اکنون این کوچه را با هم مرور می‌کنیم.

- تکه‌ای از یک مسیر تاریخی

ردپای کوچه‌فعلی مخابرات‌را نه‌تنهایی‌توان در نقشه‌های قدیمی مشهد از جمله نقشه‌های خانی‌کوف (۱۳۳۷ قمری) و جولیس دالمج ۱۲۴۸ خورشیدی پیدا کرد، بلکه در سفرنامه‌های باقی‌مانده از عهد صفوی و حتی نوشته‌های باقی‌مانده از عهد تیموری نیز نشانی دارد، زیرا که این کوچه بخشی از مسیر قدیمی اتصال منطقه سراب به حرم مطهر رضوی بوده است. کوچه مخابرات در اصل بخشی از مسیر اتصال قنات سناباد به مسجد گوهرشاد بوده است که پس از ایجاد خیابان شاه‌رضای قدیم و شهید رجایی در سال‌های نخست پس از انقلاب و آیت‌... خزعلی فعلی در دهه دوم قرن ۱۴ خورشیدی، اتصال خود را با بخشی از محله چهارباغ و محله سراب از دست می‌دهد.

این کوچه در سال‌های نخست پس از جدایی از بخش حدفاصل قبرستان سراب تا محله چهارباغ همچنان نام خود را حفظ می‌کند به نحوی که در نقشه ۱۳۳۳ خورشیدی در مشهد نام این محدوده تا میدانگاهی چهارباغ، کوچه چهارباغ است، اما پس از ایجاد نخستین مرکز تلفن مستقل مشهد (مرکز تلفن شاه‌رضای قدیم و آزادی فعلی) ابتدا نرد مردم و سپس در بین مسئولان به مخابرات تغییر پیدا می‌کند، نامی که هنوز هم بر روی این کوچه باقی مانده است.

- ورودی کوچه مخابرات

کوچه مخابرات کنونی در حالی با طاق نصرتی که پارچه نوشته «گذر تشریف مخابرات» بر روی آن نصب شده، شروع می‌شود که در سمت چپ آن چند مغازه و سمت راست آن خانه‌ای با معماری پهلوی دومی با نماهای زیبای آجرکاری قرار دارد. این خانه دو طبقه در زیر خود میزبان چهار مغازه است که دو دربند از آن‌ها طی چند سال اخیر به محل موقت مسجد قدیمی «حاج فرهاد» اختصاص دارد، مسجدی باقی‌مانده از دوران حکومت قاجارها بر ایران که روزگاری نه چندان دور، بزرگ‌ترین مسجد محله چهارباغ و محل برگزاری تجمع‌های مختلف دینی و مذهبی محسوب می‌شده است، اما در جریان ساخت یکی از پروژه‌های حاشیه خیابان آیت‌... طبیبی تخریب می‌شود به این امید که در آینده مسجدی بهتر در دل آن پروژه ساخته شود، پروژه‌ای که سالیانی چند است ناتمام مانده و به همین دلیل هم نمازگزاران مسجد حاج فرهاد سال‌هاست در این دو دربند مغازه و محل موقت مسجد به اقامه نماز می‌پردازند.

- مخابرات خاطره ساز

نخستین پلاک قابل توجه این کوچه پس از محل موقت مسجد حاج فرهاد، بنای سیمانی عظیم مرکز مخابرات آزادی است. بنایی ساخته شده در اواخر دهه ۴۰ خورشیدی که در ابتدای فعالیت مرکز، تمرکز همه امور مخابراتی مشهد و خراسان بزرگ بوده است. ورودی اولیه این بنا تا اواسط دهه ۷۰ از داخل کوچه مخابرات بود. آن چنان که قدیمی‌های شهر اغلب برای دریافت تلفن خانگی بارها راهی این ساختمان شده‌بودند. این مجموعه در دورانی که تماس با کشورهای خارجی با تلفن خانگی به درستی ممکن نبوده، محل برقراری اغلب این نوع تماس‌ها در خراسان بزرگ بوده است، اما شلوغ‌ترین دوران این ساختمان سیمانی بزرگ، به روزگار دفاع مقدس بازمی‌گردد. در آن دوران، مرکز تلفن آزادی وعده‌گاه بسیاری از خانواده‌هایی بود که عزیزی در جبهه‌های جنگ داشتند.

آنان با حضور در این مکان و دادن شماره پادگان یا مقر موردنظر خود به اپراتور، ساعتی را منتظر می‌ماندند تا تماس با جبهه برقرار شود و چند لحظه با دقیقه‌ای را با عزیز رزمنده خود هم کلام شوند. ناگفته نماند به مرور زمان و با پیشرفت فناوری از اهمیت این مرکز مخابراتی که روزگاری به دلیل دخالت نکردن مردم در شماره‌گیری تلفن‌های آن به «تلفن خودکار» هم معروف بود، کاسته شد. اما هنوز هم بخشی از حافظه جمعی بسیاری از مردم مشهد است.

- خانه‌ای با کوله‌باری از تاریخ

پلاک بعد از مجموعه مخابرات در این کوچه هم یکی از آن پلاک‌های تاریخ‌ساز مشهد است. براساس اسناد موجود این پلاک که اکنون به‌عنوان «ملک‌طایبی‌نیا» در شهرداری مشهد شناخته می‌شود، زمانی میزبان یکی از پردرآمدترین کارخانه‌های وقت آستان قدس بوده است. این بنا در سال‌های پس از مشروطه تا زمان دولتی شدن کامل دخانیات ایران، مکان فعالیت کارخانه سیگار سازی رضوی بوده است. سیگارهایی که توتون آن‌ها از اراضی بقمج چناران تأمین و در زمان خود یکی از مرغوب‌ترین سیگارهای کشور محسوب می‌شدند. البته بنای طایبی‌نیا در سال‌های پس از دهه ۲۰ نقش تعیین‌کننده‌تری در تاریخ سیاسی مذهبی فرهنگی مشهد بر عهده دارد، این بنا از حدود سال ۱۳۲۳ خورشیدی، میزبان «کانون نشر حقایق دینی» مرحوم استاد محمدتقی شریعتی می‌شود. مجموعه‌ای که در ابتدا برای جلوگیری از نفوذ مبارزه طرف‌داران حزب توده و شوروی در بین جوانان مشهد ایجاد شده است، اما به مرور زمان فعالیت‌های آن گسترش پیدا می‌کند و به مرکزی بزرگ برای مبارزه با هرگونه تلاش برای ایجاد انحراف در دین اسلام تبدیل می‌شود. درست به همین دلیل هم هست که ساختمان طایبی‌نیا در دوران فعالیت کانون نشر حقایق در آن، میزبان بسیاری از بزرگان وقت حوزه و دانشگاه بوده است و علاوه بر استاد محمدتقی شریعتی، بزرگانی چون امام موسی صدر، آیت‌... حاج محمد کاظم دامغانی، آیت‌... واعظ‌زاده خراسانی، حجت الاسلام والمسلمین شیخ عبدا... نورانی، مهندس مهدی بازرگان و دکتر علی

شریعتی در آن بابیان نقطه‌نظرات خود به مقابله با تحریفات مختلف دینی رایج در جامعه پرداختند. بنای طایبی‌نیا اکنون و به همت شهرداری ثامن در حال بازسازی است تا به‌عنوان یکی از مراکز عمده فرهنگی مذهبی مشهد در سال‌های پیش از انقلاب برای آیندگان به یادگار بماند. بد نیست بدانید انتشارات سپیده که رهبر معظم انقلاب در کنار آقایان محسن محسنیان، احمد طوسی، حسن قاسمی، حاج محمود اکبرزاده، ابراهیم شایسته، حاج آقا سلی‌ها، حاج علی طوسی، شهید حاج کاظم طبایبی و یزدان‌یان اعضای هیئت مدیره آن بودند هم سال ۱۳۴۴ خورشیدی که کانون به دلیل فشار ساواک رژیم پهلوی به طور موقت تعطیل شده بود، در یکی از فروشگاه‌های زیر این بنا ایجاد می‌شود. به روایت بهتر پس از تعطیلی اجباری کانون، تعدادی از اعضا و هواداران با ایجاد این مؤسسه سعی می‌کنند تا به نوعی دیگر شمع وجود کانون را روشن نگه دارند و در این بین آیت‌... سیدعلی خانه‌ای به‌عنوان رئیس هیئت مدیره انتشارات سپید نقش محوری دارند. «چرا حسین قیام کرد؟» از استاد محمدتقی شریعتی و «آینده در قلمرو اسلام» نوشته سید قطب که رهبر معظم انقلاب آن را ترجمه کرده اند از کتاب‌های منتشره در این دفتر هستند، همچنین در سال‌های پس از انقلاب هم مدتی چاپخانه نور مشهد که روزگاری نشریه نور خراسان را منتشر می‌کرده نیز در طبقه پایین این مجموعه مستقر بوده است.

- از دختران ایرانی تا کودکان عراق

مجموعه مستقر در پلاک بعدی این کوچه، یکی از دو بنای آموزشی قدیمی کوچه مخابرات است. این مجموعه در سال‌های پیش از انقلاب و البته دهه نخست پس از انقلاب میزبان دانش‌آموزان دختر مقاطع ابتدایی و سپس راهنمایی بوده است و پس از آن هم به عنوان هنرستان کاردانش، استفاده می‌شود، اما در حال حاضر مخاطبان آن دانش‌آموزان عرب‌زبان هستند. این مجتمع آموزشی از سال ۲۰۱۵ میلادی و ۱۳۹۴ خورشیدی به این سوبه مرکز آموزشی دانش‌آموزان دختر و پسر ابتدایی و متوسطه عراقی مقیم مشهد تبدیل شده است و به عبارت بهتر یکی از معدود مدارس دو جنسیتی مشهد محسوب می‌شود.

- نمایی تاریخی، اما رها شده

پس از این مدرسه تا ورودی میدانگاهی چهارباغ در حال حاضر یک فرعی بن بست و دو مجتمع اقامتی و حسینیه صاحب الزمانی اهلی بشرویه مقیم مشهد و چند فروشگاه لوازم پلاستیکی و البته لباس روحانیت

کوچه گردی

قرار دارد. این دو صنف بزرگ‌ترین اصناف فعال در محدوده محله چهارباغ چه کوچه مخابرات و چه کوچه چهارباغ محسوب می‌شوند تا جایی که این محدوده در دو دهه اخیر به عنوان بورس لوازم پلاستیکی و البسه روحانیت در مشهد شناخته می‌شود. درست در محل تقاطع کوچه مخابرات با میدانگاهی چهارباغ، آخرین بنای قابل ذکر این محدوده قرار دارد. این بنا خانه‌ای در اصل قاجاری است که هرچند فضای داخل آن بسیار تغییر کرده و دیگر هیچ ارزش معماری و تاریخی ندارد، اما نمای بیرون آن قابل توجه بوده تا حدی که یکی از شماره‌های مربوط به آثار مشهدی فهرست ثبت آثار ملی کشور را به خود اختصاص داده است. در پلاک‌های طبقه همکف این بنا روزگاری یگانه قصابی و کبابی و البته در پشت آن‌ها لبنیاتی محله چهارباغ مستقر بودند که اکنون از این بیت تنها مغازه کبابی مشغول فعالیت است.

- آنچه دیگر نیست

اگر دقت کرده باشید اغلب بناهایی که در بالا به معرفی آن‌ها پرداختیم در سمت چپ کوچه مخابرات قرار داشته‌اند، دلیل این امر هم تخریب بخش عمده بناهای سمت راست این کوچه در جریان احداث خیابان آیت‌... طبیبی است. خیابانی که به‌هموارات این کوچه و حدفاصل آن با کوچه روشن در سال‌های اخیر ایجاد می‌شود که چشم مردم مشهد را از تماشای دوبنای ثبت ملی قاجاری سرای ترکمن‌ها و خانه دیدنی مرحوم افشار محروم می‌کند. این دوبنا هرکدام بخشی از هویت تاریخی مشهد بودند. سرای ترکمن‌ها نماد وحدت دینی در بین مردم محله چهارباغ بوده و منزل مرحوم افشار که در ونیش کوچه مخابرات و کوچه حاج محمود هراتی قرار داشته است، سال‌های سال میزبان دوره‌های کوچک و بزرگ قرآنی مشهد بود. آن چنان که بسیاری از قاریان دهه‌های ۴۰ تا ۶۰ شهرستان نخستین الفبای تلاوت قرآن کریم را در این خانه زیبای قاجاری فراگرفته‌بودند. سرانجام اینکه در سمت چپ این کوچه هم درست در ابتدای یگانه کوچه بن‌بست این سو، روزگاری خیاطی خانم نامی فعالیت داشته که بیشتر به کار آموزش می‌پرداخته است، به‌طوری که از نخستین مجموعه‌های آموزشی خیاطی زنانه در مشهد محسوب می‌شده است. این بنا هرچند هنوز هم به شکل و شبایل سال‌های پیش از انقلاب باقی است، اما پس از فوت خانم نامی در ابتدای دهه ۸۰ دیگر خیاط‌خانه نیست و زمانی قهوه‌خانه شده و اکنون تابلوی یک فروشگاه پلاستیک بر بالای آن نصب است.

نشان کوچه‌های گم شده شهر را از این کتاب بگیرید

اردلان! از کوچه‌های قدیم مشهد چه می‌دانید؟ کوچه‌های بیراهن به تن کرده از سبزی پیچک‌ها و رها شده در عطر آفاقی که از هر سمتش می‌رفتید، راهی به سمت حرم داشتند. کوچه‌هایی که حالا نشانشان تنها در نقشه‌های قدیمی پیداست و گاهی هم در خاطرات کم رنگ موسپید کرده‌های شهر جلوه می‌یابند.

در میانه این تغییرات و گم شدن نام‌ها و نشان‌های قدیمی میان مشهد توسعه یافته امروزی اما پژوهشگرانی بوده‌اند که تلاش کرده‌اند مسیر و معابر گذشته شهر را جایی برای آیندگان ثبت کنند و به یادگار بگذارند. یکی از این افراد، دکتر محمدرحیم رهنماست که در کتاب «شناسایی و وجه تسمیه معابر، محلات و اماکن عمومی بافت قدیم مشهد» به محلات مشهد قدیم و دلایل نام‌گذاری آن‌ها توجه نشان داده است. کتابی که می‌تواند به خوانندگانش چشم‌اندازی

تاریخ خوان

به سمت حرم داشتند. کوچه‌هایی که حالا نشانشان تنها در نقشه‌های قدیمی پیداست و گاهی هم در خاطرات کم رنگ موسپید کرده‌های شهر جلوه می‌یابند.

در میانه این تغییرات و گم شدن نام‌ها و نشان‌های قدیمی میان مشهد توسعه یافته امروزی اما پژوهشگرانی بوده‌اند که تلاش کرده‌اند مسیر و معابر گذشته شهر را جایی برای آیندگان ثبت کنند و به یادگار بگذارند. یکی از این افراد، دکتر محمدرحیم رهنماست که در کتاب «شناسایی و وجه تسمیه معابر، محلات و اماکن عمومی بافت قدیم مشهد» به محلات مشهد قدیم و دلایل نام‌گذاری آن‌ها توجه نشان داده است. کتابی که می‌تواند به خوانندگانش چشم‌اندازی

گذری بر تاریخ روزی سرنوشت‌ساز که ۲۶ دی ۱۳۵۹ رقم خورد و سبب شد شعار مردم مشهد در روزهای پایانی حکومت پهلوی این باشد

شاه دربه در شد، ساواک بی‌پدر شد

کمال سیستماتی

پس از شکست جمشید آموزگار، جعفر شریف امامی و ازهار ی در اداره کشور و مهار کردن خشم و نفرت مردم نسبت به حکومت پهلوی، شاه آخرین تیر خود را رها و سعی می‌کند با انتخاب یکی از اعضای جبهه ملی که به ظاهر از مخالفان شاه است، خشم مردم را فرو نشاند. به همین دلیل شاپور بختیار به شرط گرفتن اختیارات کامل و خروج شاه از کشور بعد از رأی اعتماد مجلس به دولت، نخست وزیری را می‌پذیرد. همین می‌شود که ۲۶ دی ماه ۱۳۵۷ محمد رضا پهلوی، آخرین شاه ایران، تهران را به مقصد آسوان مصر ترک می‌کند، سفری بی‌ بازگشت که خبر آن به سرعت در ایران و جهان می‌پیچد و سبب می‌شود که جمله «شاه رفت، تیرت درشت روزنامه‌های عصر تهران شود.

- ۲۶ دی ماه در ایران چه گذشت

با اعلام خبر خروج شاه از رادیو تهران، جشن‌های عمومی سراسر کشور را فرا می‌گیرد و مردم به خیابان‌ها می‌آیند. در ادامه هزاران نفر در نقاط مختلف کشور اجتماع و مجسمه‌های شاه را سرنوگونی می‌کنند. در یکی از نمودهای بارز این جشن، رانندگان با روشن کردن چراغ اتومبیل‌های خود و مردم با پخش نقل و شیرینی خروج آخرین شاه ایران را جشن می‌گیرند. پس از خروج شاه از کشور مردم در کوتاه‌ترین زمان ممکن، از طریق سازمان‌دهی مساجد برقراری امنیت در بیشتر نقاط تهران را به عهده گرفته‌اند و دست ارتش به طور کامل از جریان امور امنیتی کوتاه می‌شود.

- بخشی از بیانیه امام خمینی (ره) پس از خروج شاه از ایران

هم‌زمان با خروج شاه، امام خمینی^(ع) در پیام مهمی، این رویداد را به مردم ایران تبریک گفته و خواستار حفظ نظم از سوی احاد مردم در کشور می‌شوند. در بخشی از این پیام چنین آمده است: «به تظاهرات و شعارهای پرشور علیه رژیم سلطنتی و دولت غاصب ادامه دهید و اگر منحرفان و مخالفان اسلام بخواهند اخلالی به وجود آورند و نظم را به هم زنند از آنان جدا جلوگیری کنید. باید ملت بداند که هر انحرافی و هر شعاری که مخالف مسیر ملت است به دست عمال شاه منفور و عمال اجانب تحققی می‌یابد. من از جمیع اشخاص که انحراف داشته‌اند یا گرایش به بعضی مکتب‌های انحرافی داشته‌اند، تقاضا دارم که به آغوش اسلام که ضامن سعادت آنان است برگردند که ما آنان را برادرانه می‌پذیریم. در این موقع حساس که کشور ما بیش از هر زمانی به اتحاد و اتفاق احتیاج دارد، باید سعی شود که از هر اختلافی احتراز شود. دولت موقت برای تهیه مقدمات انتخابات مجلس مؤسسان به زودی معرفی می‌شود و به کار مشغول خواهد شد. وزارتخانه‌ها موظفند که آنان را پذیرفته و با آنان صمیمانه همکاری کنند. این‌جانب به صلاح وزرای غیرقانونی می‌دانم که برکناری خود را اعلام کنند و خود را در مسیر ملت قرار دهند. به جمیع نیروهای انتظامی و زمینی و هوایی و دریایی و صاحب منصبان و افسران و درجه‌داران ارتش و ژاندارمری و غیر آنان توصیه می‌کنم که دست از حمایت محمدرضا پهلوی که مخلوع است و به کشور بر نمی‌گردد و در خارج نیز با نفرت مردم مواجه است بردارند و به ملت بپیوندند، که صلاح دنیا و دین آنان در آن است.»

- مشهد پس از شنیدن خبر رفتن شاه

دکتر یوسف متولی حقیقی در کتاب تاریخ معاصر مشهد، درباره روزهای آخر دی ماه ۱۳۵۷ می‌گوید: «تظاهرات مردم مشهد در روزهای پایانی دی همچنان ادامه دارد. در روز ۲۴ دی، طلاب، در روز ۲۵ دی، دانشجویان و معلمان و در ۲۶ دی نیز گروه‌های مختلف مردم با برپایی تظاهرات سقوط حکومت شاهنشاهی و برکناری دولت بختیار را خواستار می‌شوند. فرار محمدرضا پهلوی و خانواده‌اش در روز ۲۶ دی به مصر، موجی از شادی و سرور را در مردم مشهد ایجاد می‌کند. برخورد مردم با نیروهای نظامی همچنان ادامه دارد. در روز ۲۴ دی، دانشجویان و سودجوه به وجود می‌آید. در اعتراض به این وضعیت در ۲۷ دی گروهی از اصناف مشهد مغازه‌های خود را بسته و گروهی از آنان در منزل آیت‌... شیرازی و عده‌ای هم در مدرسه دینی نواب و برخی دیگر در اعتراض به حکومت، در صحن موزه آستان قدس رضوی متحصن می‌شوند. در روز ۲۸ دی نیز تظاهرات بر ضد دولت بختیار همچنان ادامه دارد. با حضور آیت‌... شیرازی در جمع متحصنان مدرسه نواب، تحصن آنان پس از ۴۸ ساعت به پایان می‌رسد.»

- اربعین حسینی، منظریم خمینی

در روز ۲۹ دی هم که مصادف با ۲۰ صفر و اربعین حسینی است، تظاهرات بسیار بزرگی با حضور فراگیر مردم مشهد برگزار می‌شود. گروه‌های مختلف مردم و از آن میان دانشجویان دانشگاه فردوسی از جلوی دانشکده ادبیات و سایر محلات به سوی مدرسه نواب حرکت می‌کنند. حضور جوانان و کودکان ناشنوا که شعارهای خود را بر روی پلاکاردها نوشته بودند از جلوه‌های زیبای این راهپیمایی است. ناگفته نماند که شعار «اربعین حسینی/ منظریم خمینی» و «شاه دربه در شد/ ساواک بی‌پدر شد» از شعارهای ویژه این روز در مشهد است.

منابع

SHAHRAANEWS.IR

۱۵

تاریخ و هویت